



# Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

*Journal of Academic Language and Literature*

[Cilt/Volume: 8, Sayı/Issue: 2, Ağustos/August 2024]

## Aslıhan DİNÇER

<https://orcid.org/0000-0002-2055-1809>

Doç. Dr.

[aslihandincer@gmail.com](mailto:aslihandincer@gmail.com)

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi

<https://ror.org/024nx4843>

Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

## İsimlerde Derecelendirme ve Türkiye Türkçesindeki Görünümü

*The Gradation of Nouns and Its Appearance in Turkey Turkish*

Araştırma Makalesi | *Research Article*

Geliş Tarihi | *Date Received*: 30.06.2024

Kabul Tarihi | *Date Accepted*: 17.08.2024

Yayın Tarihi | *Date Published*: 30.08.2024

### Atıf | *Citation*

Dinçer, A. (2024). İsimlerde Derecelendirme ve Türkiye Türkçesindeki Görünümü. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 8 (2), 692-707. <https://doi.org/10.34083/akaded.1507822>

Dinçer, A. (2024). The Gradation of Nouns and Its Appearance in Turkey Turkish. *Journal of Academic Language and Literature*, 8 (2), 692-707. <https://doi.org/10.34083/akaded.1507822>

### Makale Bilgisi | *Article Information*

Değerlendirme   <i>Review Reports</i>	Çift Taraflı Kör Hakemlik (İki İç Hakem+İki Dış Hakem)   <i>Double-blind. (Two External Referees)</i>
Etik Beyan   <i>Ethics Statement</i>	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur   <i>Ethical principles were followed during the preparation of this study</i>
Etik Kurul Belgesi   <i>Ethics Committee Approval</i>	Makale, Etik Kurul Belgesi gerektirmemektedir   <i>Article does not require an Ethics Committee Approval.</i>
Katkı Oranı Beyanı   <i>Author Contributions</i>	Yazarların çalışmadaki katkı oranları eşittir   <i>Author's contribution rates to the study are equal.</i>
Etik Bildirim   <i>Complaints</i>	<a href="mailto:adeddergi@gmail.com">adeddergi@gmail.com</a>
Çıkar Çatışması   <i>Conflicts of Interest</i>	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir   <i>The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest</i>
Benzerlik Taraması   <i>Similarity Checks</i>	Yapıldı   Yes - iThenticate
Telif Hakkı ve Lisans   <i>Copyright &amp; License</i>	Yazarlar, dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler. Bu çalışma <a href="https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/">Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası</a> lisansı altında yayımlanır   <i>Authors publishing with the journal retain the copyright. This work is licensed under Attribution-NonCommercial 4.0 International</i>

© Aslıhan DİNÇER | Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International



## Öz

Derecelenebilirlik, bir kavramın anlam yoğunluğunun artırılıp azaltılabilme ve herhangi bir referans noktasıyla karşılaştırılabilme özelliğini ifade eder. Kendine özgü sözdizimsel kuruluşlar içinde ortaya çıkan bu olgu, literatürde genellikle zarfların ve daha çok da sıfatların karakteristik bir özelliği olarak sunulmaktadır. Oysa doğalarında değişen yoğunluk seviyeleri bulunan başka sözcük türleri için de derecelenebilirlikten söz etmek mümkündür. Çünkü buradaki temel ölçüt, sözcüğün anlam bakımından derecelenmeye yatkın olup olmamasıdır. Dolayısıyla da özellikle isimler, fiiller ve çeşitli ünlemlerin de derecelenme potansiyeli taşıyabileceği göz ardı edilmemelidir. Örneğin *utan-* fiili, *Çok utandım* veya *Senin kadar utandım* dizilimleri içinde derece alanına katılabilir. Benzer biçimde *yazık* ünlemi, *Çok yazık* bağlamında anlamca yoğunlaştırılabilir. Birçok isim sınıfı için de farklı örnekler verilebilir. Bu nedenle de konuyu yalnız sıfatlar ve zarflar çerçevesinde ele almak, yeterince objektif ve kapsayıcı bir bakış açısı değildir.

Bu çalışmanın temel amacı, isimlerdeki derecelendirme hakkında genel bir perspektif sunmaktır. Konunun sıfatlar ve zarflar dışında sergilediği görünüm üzerine yabancı literatürde ortaya konan çalışmaların bugüne dek önemli bulgular sunduğu görülse de Türkçede isimlerin derecelenebilmesi, daha önce sorguya açılmış bir konu değildir. Oysa Türkçede de isimlerin derecelenmeye açık olduğunu ortaya koyan pek çok tanığa rastlanmaktadır. Örneğin *üzüntü*, *sevinç*, *korku*, *öfke* gibi duygu isimleri; *titizlik*, *çekicilik*, *duyarsızlık*, *hoşgörü*, *özveri*, *sezgi*, *inanç* gibi ayırıcı nitelikler içeren özellik isimleri; *başarı*, *yenilgi*, *savaş*, *barış* gibi olay veya durum isimleri; *âşık*, *dâhi*, *dangalak* gibi karakter betimleyen isimler de değişen yoğunluk seviyelerine sahip olmalarıyla dikkati çeken isimlerden bazılarıdır. Tıpkı derecelenebilen sıfatlar gibi bu isimler de *aşırı üzüntü*, *fazla sevinç*, *büyük korku*, *inanılmaz öfke*, *muazzam yenilgi*, *çok âşık*, *çok dâhi* gibi bağlamlarda anlamca yoğunlaştırılmış olarak karşımıza çıkabilmektedir. Bunlar arasında daha büyük bir kümeyi ise metaforik anlamlı isimler oluşturmaktadır. Ancak bu sınıfı oluşturan isimler, sıfat işlevi kazandıkları ve dolayısıyla sıfat gibi davrandıkları için derecelenebilme özelliği kazanan isimlerdir. Bu nedenle de bunların söz konusu süreçteki durumları diğer isimlerden farklıdır.

**Anahtar sözcükler:** İsimler, sıfatlar, derecelendirme, Türkiye Türkçesi, derecelenebilen isimler

## Abstract

*Gradability refers to the quality of a concept to have its meaning intensified or diminished and to be compared with any reference point. This phenomenon which arises within its own syntactic structures, is commonly presented in the literature as a characteristic feature of adverbs and more commonly adjectives. However, gradability can also be discussed for other word classes that inherently exhibit varying degrees of intensity. Because the fundamental criterion here is whether the word is susceptible to gradation in terms of its meaning. Therefore, it should not be overlooked that nouns, verbs, and various interjections can also have the potential for gradability. For example, the verb "to be embarrassed" can participate in the degree domain within constructions such as "I was very embarrassed" or "I was as embarrassed as you". Similarly, the interjection "pity" can be meaningfully intensified in the context of "what a great pity". Different examples*

can also be given for numerous noun categories. Therefore, limiting the issue only within the framework of adjectives and adverbs is not a sufficiently objective and comprehensive viewpoint.

The primary aim of this study is to present a general perspective on gradability in nouns. Although significant findings have been presented in foreign literature regarding the appearance of gradability beyond adjectives and adverbs, the gradability of nouns in Turkish has not been examined before. However, there are numerous examples in Turkish that demonstrate the potential for gradability of nouns. For instance, nouns denoting emotions such as “sadness”, “happiness”, “fear” and “anger”; feature nouns with distinguishing characteristics such as “meticulousness”, “attractiveness”, “insensitivity”, “tolerance”, “devotion” “intuition” and “belief”; event or situation nouns like “success”, “defeat”, “war”, and “peace” and character describing nouns such as “lover”, “genius”, “fool” are some examples of nouns with varying degrees of intensity. Similar to gradable adjectives, these nouns can also appear in contexts with intensified meanings such as “extreme sadness”, “overwhelming happiness”, “so much fear”, “incredible success”, “devastating defeat”, “deeply in love” and “very much of a genius”. Among these, metaphorically meaningful nouns constitute a larger group. However, these nouns having acquired adjectival functions and consequently behaving like adjectives, exhibit different gradability patterns.

**Keywords:** Nouns, adjectives, gradation, Turkey Turkish, gradable nouns

## Giriş

Derecelendirme, bir niteliğin farklı yoğunluk düzeylerine işaret eden ve o niteliğin karşılaştırmalara tabi tutulup tutulmayacağına bağlı olarak ele alınan dilbilimsel bir olgudur. Bu olgunun temeli, bir niteliğin herhangi bir varlık, kavram, nesne, durum ya da harekete uygulanma derecesinin adım adım değiştirilmesine ve bir referans noktasıyla karşılaştırılmasına dayanmaktadır. Buna göre de derecelendirme ölçeğindeki bir nitelik; pozitif<sup>1</sup> dereceden başlayarak belli sözdizimsel kuruluşlar içinde eşitlik, üstünlük, aşırılık veya en üstünlük sınıflarında değerlendirilebilir: *hızlı araba, X kadar/gibi hızlı araba, X'den daha hızlı araba, çok hızlı araba, en hızlı araba* gibi.

Konu, gramerlerde alışlagelmiş bir biçimde yalnız sıfatlar ve zarflarla ilişkilendirilmiş, daha çok da sıfatların prototipik bir niteliği olarak kabul edilmiştir. Ancak Türkçe literatürde bugüne dek tartışmaya açılmamış bir nokta olsa da Sapir (1944), Bolinger (1972), Gnutzmann (1975) ve sonraki bazı yabancı araştırmacılar tarafından derecelendirilebilirliğin başka sözcük türleri ile de ilgili olduğu üzerine çeşitli çalışmalar

<sup>1</sup> Pozitif derece, derece zarfları veya karşılaştırma ifadeleri gibi derecelendirmenin herhangi bir sözdizimsel işaretçisinin kullanılmadığı derece parametresidir. Sapir (1944: 94), bu basamağı “örtük olarak derecelendirilebilir ancak derecelendirilmemiş” biçiminde ifade etmektedir. *Pozitif* sıfatı burada kutupluluk anlamına gelmemektedir. Yani pozitif biçim karşısında negatif biçim söz konusu değildir. Çünkü bu nokta, aslında nötr derecedir. Örneğin *kibirli* sıfatı, bu hâliyle derecelenme basamağı içinde pozitif derecede bulunmaktadır. Anlamca olumsuz olması, onun pozitif derece basamağında bulunmasına aykırı bir durum değildir.

yapılmıştır. Bu bağlamda özellikle fiillerin ve isimlerin de derecelendirilebileceği üzerinde durulmuş; hatta daha da ileri bir tez olarak semantik bakımdan derecelenmeye uygunluk gösteren her türden sözcüğün bu kategoriye dâhil edilebileceği iddia edilmiştir.

Türkçede de konunun sıfatlar ve zarflar dışındaki görünümü üzerinde durulmadığı için aslında tam olarak hangi sözcük sınıflarının derecelenebilme kapasitesine sahip olduğu hakkında net bir çerçeve çizmek kolay değildir. Ancak isimler özelinde bakıldığında Türkçede de gerçekten bazı isim kümelerinin diğerlerine nispetle anlamsal açıdan farklı özellikler sergilediğini; bazılarının tüm derece yapılarında görülebildiğini ve bunların tipik isimlerden çok sıfatlara benzediğini söylemek mümkündür. Örneğin yalnız aşağıdaki tanıklar bile isimlerde derecelendirmeden söz edilip edilemeyeceğini, buna hangi isim sınıflarının uygunluk gösterebildiğini veya bu isimlerin hangi ortak özelliklerle tanımlanabileceğini tartışmaya açmak için güçlü tanıklardır:

- (1) *Ev sahibi çok psikopat çıktı.*
- (2) *Seni kırdığım için epey pişmanlık içindeyim.*
- (3) *Yaşadığı aşırı utancı kimseden saklayamıyordu.*
- (4) *Yöneticiler arasında bayağı gerilim olduğu anlaşılıyordu.*

Bu örnek cümlelerde görülen derecelendirme parametresi aşırılıktır.<sup>2</sup> *Psikopat*, *pişmanlık*, *utanç* ve *gerilim* isimleri, söz konusu bağlamlarda yukarıya doğru yoğunluk bildirmek amacıyla aşırılık derecesi içinde ortaya çıkmıştır.

Bu isimler; tıpkı derecelenebilen sıfatlar gibi anlamca daha güçlü ya da daha zayıf hâle getirilebilen, “tanımlayıcı” nitelikte olan, karşılaştırmalı yapılar içinde de kullanılacak isimler olmalarıyla dikkati çekmektedir. Çünkü birinin *çok psikopat*, *daha psikopat*, *en psikopat* olduğundan söz edilebileceği gibi *az pişmanlık*, *çok pişmanlık*; *az utanç*, *çok utanç* duymuş veya *az gerilim*, *çok gerilim*, *önceki kadar gerilim* yaşamış hâllerinden de söz edilebilir.

Ayrıca çok kullanılan zarflar dışında bu isimlerin derece değiştirme işlevi taşıyan başka bazı sözcüklerle de ortaya çıktıkları görülebilir. Çünkü derecelendirme bağlamında sadece zarflar değil, leksikal ögeler de görev alabilmektedir. Örneğin *tam bir psikopat*, *inanılmaz psikopat*, *gerçek bir psikopat* veya *büyük bir psikopat* eşdizimleri de bağlamına göre derece semantiğinin sınırlarına girebilir ve aşırılık bildirebilir.

Bununla birlikte bütün sıfatlar için nasıl derecelenebilirlikten söz etmek mümkün değilse (Örneğin *ölü*, *evli*, *hamile* gibi mutlak; yani kesin, değişmez, her durumda geçerliliğini koruyan nitelikleri bildiren sıfatlar derecelendirilemez olarak kabul edilir) bütün isimlerin de derecelenebileceğini iddia etmek mümkün değildir. Çünkü bazı isimlerin de derecelenebilme potansiyelleri düşüktür ya da hiç yoktur. Örneğin *çok hayal kırıklığı* ifadesi ile bir duygunun yoğunluğuna veya şiddetine gönderme yapılabilirken *çok kedi*

<sup>2</sup> Günümüz Türkçesinin 50 milyon sözcüklü bir derlemi olan, birçok farklı alan ve türlerden yazılı/sözlü örnekler içeren, 24 yıllık bir dönemi (1990-2013 yılları arası) kapsayan Türkçe Ulusal Derlemi (TUD), isimlerin daha çok aşırılık ve eşitlik dereceleriyle uyumlu olduğunu ortaya koyan veriler sunmaktadır.

ifadesi ile aynı şeyi yapmak mümkün değildir. Bunun nedeni, *kedi* sözcüğünün derecelenmeye uygun bir doğasının olmamasındandır. Bir hayvanın kedi sayılabilmesi için kendi biyolojik sınıfının genetik kodlarını taşıması yeterlidir. Yani kedi olmanın sınırları nettir. Oysa hayal kırıklığının sınırları o kadar net değildir. Ayrıca *kedi*, sayılabilen bir isimdir. Bu nedenle de ancak sayısını ölçüye konu etmek mümkündür. Çünkü bir kedinin ne kadar aşırı kedi olduğu hakkında konuşmak mantığa aykırıdır. Dolayısıyla da aynı söz dizimsel kuruluş içinde ortaya çıksa da *çok kedi* diziliminin semantik alanı, ancak miktar<sup>3</sup> kategorisi olabilir.

Türkçede aslında tarihi dönemlerden bu yana özellikle de bir sıfat tarafından derecelenen isimler hakkında çokça tanığa rastlanmaktadır. Bilindiği üzere sıfatlar, Türk dili tarihinin en eski dönemlerinden bu yana derece değiştirici işlevsel ögeler olarak da karşımıza çıkmaktadır. Örneğin şu tanıklarda sıfatların önünde yer alan sıfatların, sözlüksel anlamlarıyla etkin olmadıkları; birer derece sözcüğü olarak kullanıldıkları görülmektedir:

(5) *İçre aşsız taşra tonsuz yabız yablak<sup>4</sup> bodunta üze olurdum* (KT 26) “Karnı aç üstü çıplak **çok perişan** (bir) halka hükümdar oldum<sup>5</sup>”

(6) *agir ayığ kılınçların tın arınmak tileser* (AY 141/2-4) “**Çok kötü** eylemlerinden kurtulmak isteseler”

(7) *Ança bilinl(ä)r (a)ñ(ı)g edgü ol* (IB 18) “Öyle bilin (ki) **çok iyidir**”

(8) *İşün korharam katı yavuz ola* (SN 2142) “İşin korkarım (ki) **çok kötü** olacak”

(9) *Ebu'l-hân tağı tëve öskeli 'acâyıb yahşı yer turur* (ŞT 104b/9) “Ebulhan dağı deve yetiştirmek için **çok güzel** yerdir.”

Bu örneklerde derece niteleyicisi konumunda görülen *yabız*, *agir*, *anıg*, *katı* ve *acâyıb* sıfatları, semantik olarak bir niteliğin şiddetini veya yoğunluğunu yükseltmek için kullanılabilecek ideal sözcükler arasındadır. Çünkü *yabız* ve *anıg* sıfatları, *kötü* kavram alanının üyeleridir ve bu alan, aşağıda da ele alınacağı üzere değerlendirme içermek bakımından derece alanına kolayca katılabilmektedir. Nitekim Türkçenin tarihsel dönemlerinden bu yana aşırılık bildirmek amacıyla “kötü” anlamlı sözcüklere sıkça

<sup>3</sup> Bu ifadeyle aynı zamanda niceliksel derecelendirme ile niteliksel derecelendirmeyi birbirinden ayrı gördüğümü ve bunların karıştırılmamasını belirtmek istiyorum. Yani *neyin şiddeti artırılabilir* ile *neyin miktarı artırılabilir* sorularına aynı yerden bakılmamasını, çünkü bunlara aynı verilerin yanıt vermediğini vurgulamak istiyorum. *Bu ayakkabı, o ayakkabı kadar topuklu* ile *Bu ayakkabı, o ayakkabı kadar havallı* arasında sözdizimsel bir fark yoktur; ancak derece semantiği açısından çok belirleyici bir fark vardır. Bir ayakkabının topukluluk derecesindeki artış niceliksel; havallılık derecesindeki artışta nitelikseldir ve anlamın aşağı ya da yukarı yönde yoğunlaşması, yalnız ikincisi için söz konusu olabilir.

<sup>4</sup> Aslında yazıtlarda geçen bu dizilim, çoğu araştırmacı tarafından *hendıadyoin* olarak kabul edilmiştir. Ancak ben bu bağlamda öyle olduğunu düşünmüyorum. Çünkü *yabız* sözcüğü de tıpkı *yablak* sözcüğü gibi kendi içsel anlamının yanı sıra bir derece sözcüğü olarak kullanılmaya semantik olarak son derece elverişli bir sıfattır. Nitekim bu anlam alanıyla ilgili bulgulara da çeşitli kayıtlarda rastlanmaktadır. Örneğin VATEC üzerinden yapılan basit bir sorguda *yav(ı)z küüşüz küüşüz eli* ibaresi ile karşılaşılmaktadır ve bu ibare “**çok güüşüz kuvvetsiz halkı**” biçiminde anlaşılmaktadır.

<sup>5</sup> Çeviriler bana aittir.

başvurulduğu da görülmektedir. Bu durumun iyi bir örneğini *çok* sözcüğü oluşturmaktadır. Zira *çok* sözcüğünün de miktar ve yoğunluk bildiren bir aşırılık niteleyicisi hâline gelmeden önce “kötü, fena” anlamına sahip olduğu belirlenmiştir (bk. Ata, 1996, s. 1310-1313).

Benzer şekilde *acāyib*, “şaşkınlık”; *katı*, “yoğunluk” ve *ağır* da “ağırlık” kavram alanının pozitif kutbunda yer alan sıfatlar olmak bakımından derece yükseltmeye elverişli dilsel araçlar arasında yer almaktadır.

Sıfatların işte bu özelliği, isimlerin derecelendirilmesi söz konusu olduğunda da tarihsel dönemlerden bugüne çeşitli tanıklarıyla dikkati çekmektedir. Örneğin *kalın* ve *katı* sıfatlarının aşağıdaki bağlamlarda bu defa isimlerin yoğunluğunu artırmak üzere kullanıldıkları ve böylece *çok* zarfının işlevini yerine getirdikleri görülmektedir:

(10) *Yüz yılka tegi uzun özin kalın kutın ıgsız togasız adasız tudasız ögrünçü mejin yirtinçü mejisin ürke ögrünçülüğ ermeki bolzun* (Mait. 1/42) “Yüz yıl boyunca uzun ömürle **çok talihle** hastaliksız, dertsiz, belasız (biçimde) (ve) sevinçle, dünya sevinciyle daima bahtiyar olsun”

(11) *Katı nazikliği var idi bugün yasemenin* (TarS.) “Yasemin (çiçeği gibi olan sevgilinin) bugün **çok nazikliği** vardı.

Ancak bu örnekler, isimlerin derecelenebilme potansiyellerini ortaya çıkaran görevsel öğelerin yalnız sıfatlar olduğunu düşündürmemelidir. Çünkü miktar zarfları da isimlerin önünde derece yükseltici öğeler olarak kullanılmaktadır. Örneğin aşağıdaki verilerde bunun *üküş* ve *köp* zarflarıyla sağlandığı görülmektedir:

(12) *Özüm kıalsa yalnız kara yer kıtın/manar ıdğıl anda üküş rahmetin* (KB 396) “Bedenim kara toprak içinde tek kaldığında bana orada **çok rahmetini gönder**”

(13) *İlin itti tüzdi köp emgek yüdüp* (KB 5624) “**Çok** eziyet çekerek ilini tanzim edip topladı”

Türkiye Türkçesine bakıldığında ise konuyla ilgili *çok* daha fazla tanık bulmak mümkündür. Hatta isimlerin durumuna hiç değinilmemiş olmasına rağmen gramerlerin konu sunumunda bile isimlere dair örnekler rastlanmaktadır. Örneğin Korkmaz’ın (2009) “sıfatlarda derecelendirme” bahsini ele aldığı bölümde aslında isimlerde derecelendirme bildiren bazı cümleler de dikkati çekmektedir. Ancak bunların gözden kaçan ayrıntılar olduğu anlaşılmaktadır; çünkü ilgili yayında bu türden durumlar için herhangi bir açıklama bulunmamaktadır. Bu nedenle aslında bu veriler, konuyu açıklayıp pekiştirecek türden tanıklar arasında da değildir. Üstelik kimisinin yanlış derece sınıfında kullanıldığını da ayrıca belirtmek gerekir. Örneğin aşağıdaki cümlelerde dereceye konu olan sözcükler *hassaslık*, *ıstırap*, *kitap*, *zekâ*, *diplomasi* ve *saadet* isimleri olmuştur:

(14) *Kandiller canlı gibi bir hassaslıkla parıldar* (s. 371)

(15) *Onu düşünürken artık fazla bir ıstırap duymuyor* (s. 375)

(16) *Böyle bir işin icra edilmesi, ne kadar zekâ ve diplomasiye muhtaçtır* (s. 375)

(17) *Seni bu sevgili aile içinde görmek ne saadet* (s. 376)

(18) *Elinde büyük bir şairin harikulâde kitabı var* (s. 375)

Bunlardan 14 numaralı cümle, eşitlik derecesine bir örnek olarak sunulmuştur. Ancak burada aslında kandillerin hassaslık derecesinin çok olduğu kastedilmektedir. Çünkü *canlı gibi* benzetmesi, kandilin hassaslık derecesini yukarıya taşıyan bir sınırdır; burada “çok, fazla, aşırı” anlamlarında bir miktar zarfı kullanmak yerine benzeterek derecelendirme yoluna başvurulmuştur. Benzeterek ya da metaforlaştırarak derecelendirme de anlamı yoğunlaştırmanın sıklıkla başvurulan yollarından biridir. Örneğin Türkçede bir niteliğin aşırılığını bildirmek üzere *gibi* ve *kadar* edatlarıyla yapılmış ve üstelik bu yapıyla sözlükselleşmiş olan birçok ögeye rastlanmaktadır. *Fitil gibi* “çok sarhoş”, *kuş gibi* “çok hafif”, *makine gibi* “çok çabuk”, *ateş gibi* “çok sıcak”, *demir gibi* “çok sağlam”, *jilet gibi* “çok keskin”; *bacak kadar* “çok küçük”, *çarşaf kadar* “çok geniş”, *zerre kadar* “çok az” verileri bunlardan bazılarıdır. Dolayısıyla da 14. cümledeki söz dizimsel kuruluş, yapıcı eşitlik gibi görünse de aslında anlamca aşırılık bildirmektedir<sup>6</sup> (benzeterek derecelendirme hakkında daha fazla ayrıntı için bk. Dinçer, 2023).

15. cümledeki isim, bir birleşik fiil yapısının (*ıstırap duy-*) unsurudur. Ancak ister isim, ister fiil olarak görünsün (tıpkı *üzüntü duy-* ve *üzüntü* gibi) dereceye konu olan özellik yine de *ıstırap*tır.

16 ve 17’de *ne* ve *ne kadar*ın bildirdiği belirsiz sınırlar üzerinden yapılan aşırılıklar söz konusudur. Aslında bünyelerinde anlamca *çok* zarfını ya da çeşitli versiyonlarını içeren bu ögeler (yani söz konusu olan, *ne çok* ve *ne kadar çok* yapılarıdır); *zekâ*, *diplomasi*<sup>7</sup> ve *saadet* isimlerinin anlamı üzerinde artırıcı etkiye yol açmıştır. *Ne* ve türevleri dışında *nasıl* sorusuyla da *o kadar*, *bu kadar*, *öyle*, *böyle* gibi üst sınıra vurgu yapan başka işaretleyicilerle de Türkçede bir niteliğin anlamını yoğunlaştırmak mümkündür. Örneğin *nasıl güzel bir ev*, *o kadar güzel bir ev*, *bu kadar güzel bir ev*, *öyle güzel bir ev*, *böyle güzel bir ev* dizilimleri, *çok güzel bir ev* demenin alternatif yolları arasında yer alır. Hepsinin de yarattığı ortak etki, *güzelin* şiddetini artırmaktır.

18’deki durum ise diğerlerinden tamamen farklıdır. *Kitap* sözcüğü sayılabilir, somut, derecelendirilemez nitelikte bir sözcüktür. Bu nedenle bir şeyin daha az kitap, daha fazla kitap olduğunu ileri sürmek mümkün değildir. Ancak sözcüğün burada sahte bir derecelendirmeye konu olduğunu ifade etmek mümkündür. Çünkü *harikulade* sözcüğü, yüksek noktaya atıf yapan bir uç sıfattır. Birinin ya da bir şeyin *harikulade* sayılabilmesi için belli bir derecede değil, üst derecede o niteliği taşıması gerekir. Nitekim Paradis (1997,

<sup>6</sup> Korkmaz’ın, eşitlik kategorisinde sunduğu ama aslında aşırılık bildiren başka örnek cümleleri de bulunmaktadır: *Bursalı, çam ağacı gibi delikanlı bir sancaktarımız vardı; Sure-i Fetih gibi kadın; Bin atlı o gün dev gibi bir orduyu yendik; Şişli’de saray gibi bir konağımız olacaktı; Yemekten sonra iyice yanmış nar gibi mangalı içeri aldı* (2009, s. 371).

<sup>7</sup> *Diplomasi* sözcüğü, ancak “ilişkilerde ustalık ve beceriklilik” anlamında derecelendirilebilir. Gerçek anlamıyla kullanıldığında derecelendirme alanında değerlendirilemez.

s. 54), bu türden sıfatları örtük üstünlük belirten, bir niteliği aşırı noktada temsil eden, sözlüksel anlamında doğuştan aşırılık bulunan sıfatlar olarak kabul etmektedir.

Dolayısıyla önüne “çok” anlamına gelen bir zarf getirilmese de bu türden bir sıfat “çok iyi”, “çok nitelikli”, “çok güzel” anlamlarını bünyesinde içsel olarak zaten taşımaktadır. Buna göre de *çok iyi kitap*, *çok nitelikli kitap*, *çok güzel kitap* denebileceği gibi doğrudan doğruya *mükemmel kitap*, *harikulade kitap*, *muazzam kitap* da denebilir. Bu ikinci durumda aslında uç sıfat, pozitif derecedeki sıfatı (yani *iyi*, *güzel*, *nitelikli* vb.) doğal olarak içine aldığı ve onun derecesini geçerek aşırı noktaya ulaştığı için derecelendirmenin söz diziminden düşürülmektedir. Ancak her zaman böyle değildir. Çünkü bu kullanımın Türkçede belli bir standardı yoktur. Eksilti yapmadan *muazzam iyi bir anne*, *olağanüstü güzel bir kız*, *harikulade iyi bir kitap* demek de mümkündür. Bu eksiltisiz kullanımlar sadece uç sıfatın gramerleşmiş bir sözlüksel öge olarak, yani başka bir sıfatın önünde derece zarfı olarak kullanıldığını; niteleyici bir sıfat olarak hareket etmediğini daha net göstermektedir. Özetle ve sonuç olarak belirtmek gerekirse 16. örnek cümlede geçen *harikulade kitap* ifadesindeki sıfat unsuru eksilmiştir ve dolayısıyla da derecelenmeye konu olan öge burada *kitap* değil, kullanımdan düşürülen pozitif anlamlı sıfat olmuştur.

Ancak eğer *kitap* örneğinde olduğu gibi bazı isimlerin derecelenebilmesi üzerine konuşmak zor ve mantığa aykırı ise bu durumda hangi isim kümelerinin hangi kriterler veya özelliklerle derece alanına girebileceği sorusuna yanıt aramak gerekecektir:

### ***Derecelendirilebilen isimler, ne türden isimlerdir?***

Yukarıda geçen örnek cümlelerden de anlaşılacağı üzere bu soruya verilecek yanıtlardan ilki, derecelenebilen isimlerin anlamsal açıdan sıfatlarla aynı tipolojiye sahip isimler olduğudur. Belirli bir niteliği ifade eden isimler, sıfatlara benzedikleri için onlar gibi derecelendirilebilirler. Örneğin *cesaret*, *sabır*, *utanç*, *özlem*, *öfke*, *hırs*, *sabır*, *mutluluk*, *sevinç*, *zevk*, *üzüntü*, *hüsrân*, *pişmanlık* gibi duygu isimleri; *kaos*, *karmaşa*, *hata*, *önem*, *düzensizlik*, *rahatsızlık*, *saçmalık*, *aptallık*, *ihmalkârlık*, *hayranlık*, *fedakârlık*, *yaratıcılık*, *düşmanlık*, *saflık*, *başarısızlık*, *rezillik* gibi bir durumu, olayı veya özelliği tanımlayan isimler, tıpkı sıfatlar gibi niteleyici anlamlar taşımaktadır. Nitekim bu isimlerin çoğunun sıfat formları da bulunmaktadır. Bu nedenle de söz gelimi nasıl *cesur* ve *mutlu* sıfatları dereceli yapılar içinde bulunabiliyorsa *cesaret* ve *mutluluk* isimlerinin bulunabilmesi de mantıksız ve tutarsız görünmemektedir. Çünkü anlatılan niteliğin özü aslında aynıdır. Dolayısıyla da derecelendirme olgusunu yalnız sıfatlar veya zarflar özelinde ele almak, yüzeysel ve eksik bir bakış açısı olarak kalacaktır. Bir niteliğin derecelenebilme kapasitesini belirlemedeki temel ölçüt, anlamca derecelenmeye uygun olup olmadığına veya yoğunluk açısından değişken bir doğasının bulunup bulunmadığına bakmak olmalıdır.

Bolinger’e göre derecelenebilir isimlerle sıfatlar arasındaki yakın benzerliğin bir kanıtı, bu tür isimlerin, söz dizimsel konumlanmada sıfatların bulunduğu isim önü pozisyonunda da karşımıza çıkabilmeleri; yani sıfatların yerine geçebilmeleridir. Bu konumlanma, çeşitli



isimlerin de niteleme görevi üstlenebileceğini ortaya koymaktadır. Örneğin, *şarlatan bir doktor* ya da *senin dangalak kardeşin* öbekleri bu açıdan dikkate değerdir (1972, s. 86-87).

Bolinger'in bu örnekleri aynı zamanda bir özelliği temsil eden, değerlendirme içeren, olumlu ya da olumsuz bir duygusal tutum barındıran isimlerin de derecelendirilebileceği hakkında önemli bir ipucudur. Buna göre örneğin *âşık*, *dâhi*, *şarlatan*, *kerata*, *sempatizan* gibi tam olarak tanımlayıcı içeriklere sahip olan isimler için de derecelendirilebilirlik iddiasında bulunulabilir.

Nitekim Bolinger ve onu takip eden çalışmalar içerisinde konuyla ilgili en detaylı analizleri yapan Morzycki (2005, 2009, 2012), derecelenebilme potansiyeline daha çok sahip olan isimlerin, genellikle değerlendirici isimler olduğunu ifade etmekte ve çalışmalarında *idiot*<sup>8</sup> sözcüğünü bunun tipik bir örneği olarak sunmaktadır:

(19) *George is an enormous idiot* “George koca bir idiot” (Morzycki, 2005, s. 116)

(20) *Clyde is more of an idiot than Floyd* “Clyde, Floyd’dan daha idiot” (Morzycki, 2012, s. 189)

Derecelenebilen isimlerle ilgili daha büyük bir kümeyi ise aslında metaforik isimler oluşturmaktadır. Örneğin Türkçede yine özellikle insan doğasını karakterize etmek için kullanılan *pislik*, *yağcı*, *asalak*, *parazit*, *soytarı*; *takoz*, *kütük*, *teneke*, *çöp*; *yılan*, *sığır*, *koyun*, *tilki*, *köpek*; *bal*, *şeker*, *lokum*; *baba*, *çocuk*, *bebek*, *melek* gibi farklı aktarmalardan gelişen metaforik isimler, bunlardan bazılarıdır. Bunlar niteleyen, tarif eden, tanımlayan, açıklayan, etiketleyen yönleriyle öne çıkan isimlerdir. Dolayısıyla da bunların derecelendirilebilmeleri, gerçek anlamlarıyla etkin olmamalarından kaynaklanmaktadır. Söz gelimi birinin çok kütük olduğu üzerine yapılan bir konuşma ile o kişinin odunluk derecesinin yüksek olduğu değil; kabalık derecesinin yoğun olduğu ifade edilmiş olur. Benzer şekilde bir bebeğin ne kadar bal olduğu söylendiğinde balın sözlüksel anlamı değil; bebeğin yüksek tatlılık derecesi kastedilmiş olur. Çünkü bu iki bağlamda *kütük* ve *bal* isimlerinin gerçek anlamları değil, metaforik anlamları söz konusu edilmektedir.

Özetle belirtmek gerekirse isimlerin çoğu, metaforik anlamlarıyla niteleyici sözcükler hâline gelebilir ve derece alanına da ancak bu yönleri aktif olduğunda girebilirler. Bu durumda tabii olarak isimlerin önüne de yerleşebilirler: *çok melek*, *çok takoz*, *çok bal*; *melek annem*, *takoz Ahmet*, *bal bebek* gibi.

<sup>8</sup> İsimlerde derecelenebilirlik fikrine oldukça eleştirel bir yaklaşım sergileyen Constantinescu’ya göre, *büyük idiot* “yüksek derecede aptallıkla tanımlanan bir aptal alt türü”nü ifade etmektedir. Ayrıca boyut sıfatlarının da derecelendirici oldukları düşünülemez, bunlar sadece boyuta gönderme yapabilirler (Constantinescu, 2011, s. 16, 228). Ancak onun alt tür açıklaması eğer doğru kabul edilirse bunun derecelenebilen sıfatlar için de düşünülmesi gerekirdi. Örneğin yine zekâ ölçüğü üzerinden bakarsak ve *deli* sıfatı üzerinden konuşacak olursak *senin kadar deli*, *senden daha deli*, *çok deli* (*inanılmaz deli*, *koca deli*), *en deli* gibi bağlamlarda deliliğin bazı türlerini değil, çeşitli yoğunluk seviyelerini kastetmekteyiz.

Hatta bu tür durumlara özel isimleri de eklemek mümkündür. Örneğin *Kezban*, “köylü kız” anlamında genelleyen bir isimdir<sup>9</sup>. Bu bakımdan da *çok Kezban* ifadesi, Türkçede garip karşılanmamakta ve sözü edilenin “çok köylü” olduğunu anlatmak için kullanılmaktadır. Örneğin bununla ilgili olarak google arama motoru üzerinden ulaşılan çok sayıdaki veriden biri şöyledir:

(21) *Bu kadın çok Kezban durmuyor mu?*

Aslında Bolinger de konuyla ilgili çalışmasında birçok derecelenebilen ismin metaforik bir kaynağa dayandığını belirtmektedir (1972, s. 85). Ancak bu isimlerin metaforik bir doğaya büründükleri zaman niteleyici olduklarını ve bunun sonucunda sıfat görevi yüklenen ögelere dönüştüklerini, dolayısıyla da yalnız metaforlu anlamları ve sıfatlaşan kimlikleri için derecelenmeden söz edilebileceğini belirtmemektedir.

Morzycki (2005, s. 121) ise metaforu isimlerin derecelendirilmesinde potansiyel bir kaynak olarak değerlendirmekle birlikte bunu çeşitli nedenlerle tamamen dikkate almamaktadır. Ona göre eğer dereceli bir ismin metaforlu olması gerekiyorsa o ismin pozisyonu neden söz dizimsel açıdan sabit kalmak zorundadır? Ayrıca metaforlu ismi derecelendiren sıfatlar neden yalnız pozitif olanlarla sınırlıdır? Yani örneğin *büyük idiot* ifadesi, birinin aptallık derecesinin yoğun olduğuna işaret ederken *küçük idiot* ifadesi, aşağıya doğru yoğunluk anlamında neden aynı işlevi yerine getirememektedir?

Morzycki'nin sorgulamaları ayrıca tartışmaya açılabilir; ancak bu ve benzeri antitezlerin, yine de birçok ismin sadece metaforik anlamıyla derecelenebileceği gerçeğini değiştiren argümanlar olduğu söylenemez. Çünkü bazı isimlerin derecelendirilmesinde dikkati çeken açık bir durum, derecelenebilme özelliğinin metaforik anlamdan kaynaklanması ve gerçek anlamın bu konuda net bir engelleyici olmasıdır.

Bu bakımdan da isimlerin yalnız metaforik anlamlarına uygulanabilen derecelendirmeleri, bence bir tür yanılsama olarak yorumlamak gerekir. Çünkü yukarıda da belirtildiği üzere bunlar isim görünümlü sıfatlar olarak değerlendirilebilecek öğelerdir. Başka bir ifadeyle belirtmek gerekirse bunlar “sıfatsal isimler”dir. Eğer öyle olmasaydı yukarıdaki örnekler ek olarak söz gelimi *tilki* sözcüğünün de her anlamda derecelendirilmeye açık olduğu öne sürülebilirdi. Ancak yalnız “kurnaz” anlamına karşılık geldiğinde dereceli hâle gelebilmektedir:

(22) *Sen de az tilki değilsin = Sen çok tilkisin.*

Derecelenebilen isimlerle ilgili dikkati çeken bir başka önemli nokta ise bunların büyük bir kısmının soyut anlamlar ifade eden ya da soyut anlamlarda kullanılan somut isimler olmalarıdır. Örneğin *büyük üzüntü* ile *büyük ev* arasında bu anlamda bir fark vardır. Çünkü *üzüntü*; yoğunluğu hakkında konuşulabilen, şiddeti azalıp çoğalabilen soyut bir niteliği bildirmekte ve bu nedenle de *büyük* sıfatını bir derece artırıcı olarak kabul

<sup>9</sup> Tıpkı “öfkeli ve acımasız” kimselerin yerini tutan *Nemrut* veya “iyimser” kimselerin yerini tutan *Polyanna* ya da benzer başka örnekler gibi. Bunlar da ilk anlamlarından arınmış olarak kullanıldığında nitelik bildirmekte, sıfat rolü üstlenmektedir.

edebilmektedir. Ancak *büyük ev* ifadesi, yalnızca fiziksel boyutla ilgili bir gönderme içermektedir. Çünkü *ev*, değişen şiddet seviyelerine sahip bir kavram değildir.

Bununla birlikte *saray, köşk, şato, hangar; baraka, kulübe, kümes, ahır* gibi *ev* kavramının uzak veya yakın hiponimleri arasında bulunan çeşitli alt türler, derecelendirilme kapasitesi taşıyan isimlerdendir. Çünkü bunlar da metaforik olarak “çok güzel, büyük, şatafatlı ev” veya “çok küçük, pis, bakımsız, eski ev” anlamları kazanmıştır. Dolayısıyla da söz konusu isimler, eğer niteleyici anlamlar kazandıkları bu metaforik cepheleriyle kullanılırlarsa derecelendirme alanına girebilirler.<sup>10</sup>

### **Derecelendirilebilen isimler hangi derece değiştiricilerle uyumludur?**

Bu isimler de tıpkı sıfatlar gibi *çok, aşırı, fazla, hayli, oldukça, bayağı, epey, az, biraz, bir parça* gibi miktar zarflarıyla ya da özellikle sıfatlardan oluşan çeşitli yoğunlaştırıcı sözcüklerle derece alanına katılabilmektedir. Ancak bu durum, yalnızca semantik açıdan uygun sıfat gruplarının işlevsel bir özeliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin *çok sempati* ifadesinin yanı sıra Türkçede sempatinin yoğunluğunu bildirmek üzere *derin sempati, yoğun sempati, büyük sempati, yüksek sempati, geniş sempati, inanılmaz bir sempati, korkunç sempati, sınırsız sempati* gibi sıfatlarla yapılan derecelendirme ifadelerine de başvurulmaktadır.

Bunlar arasında derece sözcüğü işlevi üstlenebilen en yaygın sıfat gruplarından birisi; fiziksel büyüklük, hacim, uzunluk, genişlik, derinlik gibi ölçülere gönderme yapan “boyut sıfatları”<sup>11</sup>dir.

Bir boyut sıfatının derece zarfı olarak işlev görebilmesi için mutlaka pozitif anlamlı olması gerektiği, daha önce de belirtildiği gibi Morzycki tarafından yapılan bir saptamadır. Morzycki, negatif boyut sıfatlarının derecelendirme bağlamında aynı etkiye sahip olmadıklarını *büyük idiot* ile *küçük idiot* karşılaştırması üzerinden ortaya koymaktadır. Ona göre *küçük idiot*, yalnızca gerçek anlamıyla yorumlanmaya açık bir ifadedir; bununla ancak yaş ya da fiziksel küçüklüğü anlatmak mümkündür. Oysa *büyük* ya da yakın anlamlı türevleri, özelliklerin derecelerini yükseltme gücü taşıyan sıfatlardandır. Örneğin bir

<sup>10</sup> Ayrıca *ev* sözcüğünün hiponimleri için düşünüldüğü gibi aslında çoğu ismin metaforik bir anlama zorlanabileceği göz önünde bulundurulursa derecelenebilen bu isimler sınıfının oldukça büyük bir boyuta sahip olduğu söylenebilir. Çünkü birçok isim, gerçekte derece semantiğine uygun anlamlar içermese de metaforik anlamıyla kullanıldığı zaman sıfatlar gibi niteleyici ve değerlendirici kimliklere bürünmekte; bu sayede de derece alanına girebilmektedir. Hatta buna yukarıda “derecelendirilemez” bir isim örneği olarak sunulan *kedî* sözcüğü de ilave edilebilir. Gerçek anlamıyla dereceli isimler sınıfına girmeyen *kedî*, eğer “uysal ve sokulgan” (TS, 2005) anlamıyla birine atfedilirse derecelenebilen bir isim hâline gelebilir.

<sup>11</sup> Sıfatları anlamlarına göre tasnif etmekle ilgili literatürde farklı yaklaşımlara rastlanmaktadır. Örneğin Dixon, bu konuda yedi farklı kategori önermektedir:

1. Boyut: *büyük/küçük, geniş/dar, kalın/ince, uzun/kısa* vb.
2. Fiziksel özellik: *yumuşak/sert, ağır/hafif, sıcak/soğuk* vb.
3. Renk: *siyah, beyaz, kırmızı* vb.
4. İnsan eğilimi: *kıskanç, mutlu, nazik, zeki, cömert, zalim, kaba, gururlu, kötü* vb.
5. Yaş: *yeni, genç, yaşlı* vb.
6. Değer: *iyi, kötü, mükemmel, saf* vb.
7. Hız: *hızlı, çabuk, yavaş* vb. (1982, s. 31).

kimse *büyük idiot* olarak tanımlandığında fiziksel boyutunun değil, idiotluk derecesinin yüksek olduğu anlaşılmaktadır (Morzycki, 2005, s. 127).

Buna göre Türkçede de derece sözcüğü işleviyle kullanılan boyut sıfatları içinde yalnız pozitif kutuplu olan *büyük, kocaman, devasa, yüksek, üstün, derin, geniş* gibi sıfatlara rastlanmaktadır. Bunların karşıtları içinde yer alan *küçük, alçak, düşük, sığ, dar* gibi negatif anlamlı sıfatlarınsa aynı rolü üstlenmedikleri görülmektedir. Örneğin *büyük uyumsuzluk, büyük rahatlama, geniş beğeni, geniş tahammül, yüksek saygınlık, yüksek ilgi, derin şaşkınlık, derin bilgisizlik* ifadelerinde görülen sıfatlar, derece yükseltici işlev sözcükleri konumundadır; yani “çok” anlamlı zarflar yerine kullanılan alternatiflerdir.

Derece sözcüğü olarak karşımıza çıkan bir başka sıfat grubu ise bir nitelik hakkındaki kişisel yargıları bildiren; bu nedenle göreceli ve öznel bir karaktere de sahip olan *mükemmel, harikulade, muhteşem, olağanüstü, fevkalade, kusursuz, eksiksiz, benzersiz, müthiş, süper; kötü, fena, berbat, feci, felaket, korkunç* gibi “değerlendirici sıfatlar”dır. Bu sıfatların da semantik açıdan yukarı ya da aşağı yönde yoğun anlamlara sahip olmaları, onları derece yükseltmek açısından elverişli öğeler hâline getirmektedir.

Bu kategorideki sıfatların bir kısmı, yalnız kendi anlamsal profillerine uygun sözcükler için bir derece niteleyicisi olarak kullanılmaktadır. Bunlar çok büyük çoğunlukla pozitif kutuplu olan sıfatlardır. Örneğin *mükemmel* sıfatı, böyle bir sıfattır ve bu doğasına uygun olarak yalnız pozitif sözcüklerle eşdizim oluşturmaktadır. Bu nedenle de söz gelimi *mükemmel güzel bir ev*, kabul edilir bir ifade iken *mükemmel kötü bir ev*, Türkçe için kabul edilir değildir.

Değerlendirici sıfatların bir kısmı ise derece sözcüğü olarak yansız davranmaktadır. Yani bunlar, niteledikleri sözcüklerin anlamsal profilleri ile ilgili kısıtlayıcı değildir; hem pozitif hem negatif sözcükler için dereceleyci işlevi görebilmektedirler. Bunlar da çok büyük çoğunlukla negatif kutuplu olan sıfatlardır. Örneğin *korkunç* sözcüğü, negatif bir anlamsal içeriğe sahip olmasına rağmen *korkunç güzel* de *korkunç çirkin* ifadesi de kabul edilir kullanımlardır. Çünkü *korkunç*, sözlüksel bir öge olarak dilde ayrıca varlık göstermekle birlikte tıpkı *dehşet, müthiş, fena, feci, felaket* sözcükleri gibi hem pozitif hem negatif kutbu kapsayacak biçimde genelleşmiş olan bir derece zarfı işlevine de sahiptir (daha fazla ayrıntı için bk. Dinçer, 2022).

Türkçede *müthiş çekicilik, muazzam ilgi, inanılmaz keyif, fena rahatsız, olağanüstü sabır, muhteşem konsantrasyon, korkunç vicdan azabı* gibi ifadelerle rastlanması, değerlendirici sıfatların isimleri de derecelendirebildiklerine dair çeşitli tanıklar arasındadır.

Zihinsel gücün sağlıklı işlemediğini ve buna bağlı olarak davranışların da olağan dışı ve aşırı olduğunu ifade eden *deli, manyak, çılgın* gibi olumsuz “idrak sıfatları” da derece sözcüğü işleviyle hareket edebilmektedir. Bu sıfatların anlamı yoğunlaştırma gücü, normal sınırların dışına atıf yapımlarıyla; başka bir ifadeyle sınırları aşmalarıyla ilgilidir. Örneğin *manyak bir ilgi, çılgın bir coşku, deli (gibi) cesaret* bağlamlarında isimlerin anlam yoğunluğunu bu sıfatlar artırmaktadır.

Maddelerin kütle, hacim, yoğunluk, şekil gibi niteliklerini bildiren *yoğun, katı, ağır, sert* gibi “fiziksel özellik sıfatları”na da aynı işlevsel alanda rastlanmaktadır. Ancak bunlar içinde de derecelendirme görevini tıpkı boyut sıfatlarında olduğu gibi yalnız pozitif kutupta bulunan sıfatlar üstlenmektedir. Çünkü anlamca yoğun ve güçlü olan bunlardır. Örneğin *yoğun beğeni* ve *ağır pişmanlık* ifadeleri, bu işleve dair iki kullanımdır.

İsimlerde derece sözcüğü işlevi görebilen sıfat gruplarından birisi de *gerçek, hakiki, kesin, katıksız* gibi “kesinlik sıfatları”dır. Örneğin *öküz* sözcüğünün “söz ve davranışlarında incelikten yoksun kimse”leri bildiren anlamını yoğunlaştırmak için *gerçek bir öküz, hakiki bir öküz, katıksız bir öküz* de denebilir.

Bu sıfatlarla aynı kategoride değerlendirilebilecek bir başka sıfat grubu da bir niteliğin mümkün olan en yüksek derecesini ifade eden ve o niteliğin tüm yönleriyle eksiksiz biçimde mevcut olduğunu vurgulayan *tam, eksiksiz* gibi “bütünlük sıfatları”dır. Örneğin Türkçede *tam bir öküz* ifadesi de belirtilen niteliğin yüksek derecede olduğunu anlatmak için kullanılmaktadır.<sup>12</sup>

Derece sözcüğü işlevi görebilen sıfat gruplarından birisini ise *sonsuz, sınırsız, sayısız, bitmez tükenmez* gibi “sınırsızlık sıfatları” oluşturmaktadır. Belirsiz niceliksel değerler içeren bu sıfatlar, bir şeyin üst sınırın bulunmadığını, ölçülemez derecede çok olduğunu vurgulamada güçlü bir etkiye sahiptir. Yani ölçülemezlik ya da hesaplanamazlık, çokluğa işaret etmenin etkili bir yoludur. Örneğin Türkçede *sonsuz mutluluk, sınırsız mutluluk, sayısız mutluluk, bitmez tükenmez bir mutluluk* gibi ifadelerle mutluluğun derecesini artırmak mümkündür.

Bütün bu sıfat sınıflarının zarf işlevine dair dikkati çeken önemli bir ayrıntı ise *derecede, seviyede, düzeyde, hâlde, biçimde, şekilde, ölçüde* gibi sözcüklerle bunlardan bazılarının daha az, bazılarının daha yüksek sıklıkta eşdizim oluşturuyor olmalarıdır. Bu durum, aslında bu sıfatların derece bağlamında kullanıldıklarına yapılan açık bir vurgudur. Örneğin *yüksek derecede bağımlılık, geniş düzeyde etki, büyük derecede üzüntü, muazzam derecede önem, inanılmaz düzeyde pişkinlik, fena hâlde duyarsızlık, feci şekilde inat, manyak derecede psikopat, yoğun ölçüde kaygı, gerçek derecede memnuniyet, tam ölçüde titizlik* gibi kullanımlar böyledir. Bu tür yapılarda iki sözcük birlikte çalışmaktadır, yani ikisinin ortak değeri kısaca “çok”tur (*muazzam derecede önem = çok önem*).

## Sonuç

Derecelendirme, bir niteliğin farklı yoğunluk düzeylerini ifade eden ve kendine mahsus sözdizimsel kuruluşlar içinde beliren dilbilimsel bir olgudur. Literatürde genellikle sıfatlar ve zarfların bir özelliği olarak ele alınmaktadır; ancak aslında anlamca derecelenmeye uygun bir yapıya sahip olan her türden sözcüğü bu çerçevede ele almak mümkündür. Derecelenebilen sözcüklerin ortak özelliği, yoğunlukta değişken olarak algıladığımız bir özelliğe sahip olmaları ve dolayısıyla güçlendirilebilir olmalarıdır. Bu bakımdan da anlamı

<sup>12</sup> Bu sıfatların derece sözcüğü olarak ayrıntılı bir analizi için bk. Constantinescu, 1979, s. 163-213; Rutland, 2021, s. 123-148.

derecelenmeye uygun olan bütün sözcük türlerini bu kategoride değerlendirmek mümkündür. Nitekim üzerinde çok durulan sıfatlar ve zarflardan farklı olarak isimler de derecelenebilme özelliği taşımaları ve farklı derece yapılarında görülmeyle dikkati çekmektedir. Ancak yabancı literatürde isimlerin bu yönü çok uzun zamandır tartışılmamasına rağmen Türkçede bugüne dek hiç ele alınmış değildir.

Bütün isimlerin derece alanına katılabileceği iddia edilemez ama buna özellikle uygun olan isim sınıfları içinde *cesaret, sabır, sevinç, zevk* gibi duygu isimleri; *kaos, hata, başarı, zafer, yenilgi, ferahlama, kargaşa, bunalım, çöküntü* gibi durum ya da olay isimleri; *şımarıklık, yüzsüzlük, aptallık, çaresizlik* gibi özellik isimleri; *psikopat, dâhi, âşık, şarlatan* gibi kişilik tanımları yer almaktadır. Bunlar içinde en geniş üyeli sayılabilecek isim sınıfını ise metaforik anlamlarıyla kullanılan isimler oluşturmaktadır. Örneğin *bal*, gerçek anlamıyla derece alanına giremeyeceği hâlde “tatlı” anlamıyla derecelenebilmektedir. Ancak bu sınıftaki isimlerin durumu, bir tür sahte derecelendirme olarak görülmelidir. Çünkü metaforlu isimler gerçekte isim görünümlü olan sıfatlardır. Yani tarif eden, tanımlayan, niteleyen, açıklayan özellikleriyle sıfat işlevi kazanmış olan isimlerdir. Bu nedenle isimlerdeki gerçek derecelendirme olguları ile görünüşte isim olanların sergilediği bu derecelendirme davranışları birbirinden ayrılmalıdır.

Özellikle somut karakterli isimlerin derecelendirmeye uygun olmadığı görülmektedir. Örneğin *masa*, böyle bir isimdir ve yoğunluk açısından değişken bir doğaya sahip değildir. Bu nedenle de bu tür isimler derecelendirme kapsamına girmez, aynı sözdizimsel yapılar içinde ancak miktar açısından ölçüye konu olabilirler.

İsimlerin derecelendirilmesinde çeşitli miktar zarfları ile birlikte sıfatlar da derece sözcüğü olarak işlev görmektedir. Buna uygun sıfat sınıfları içinde özellikle pozitif kutuplu olan *büyük, kocaman, devasa, yüksek, geniş, derin* gibi “boyut sıfatları” önemli bir yer tutmaktadır. Aynı zamanda birer uç sıfat da olan *mükemmel, harikulade, muhteşem, olağanüstü, fevkalade, müthiş, süper* ve bu sıfatların negatif kutbunda yer alan *fena, berbat, beter, korkunç* gibi “değerlendirici sıfatlar” da derece sözcüğü olarak dikkati çekmektedir. Ayrıca *deli, manyak, çılgın* gibi “olumsuz idrak sıfatları”; *yoğun, katı, ağır, sert* gibi “fiziksel özellik sıfatları”; *gerçek, hakiki* gibi “kesinlik sıfatları”; *tam, eksiksiz* gibi “bütünlük sıfatları” ve *sonsuz, sınırsız, sayısız* gibi “sınırsızlık sıfatları”, isimleri derece yapılarına dâhil eden başlıca sıfat sınıfları içinde öne çıkmaktadır.

Bu bulguların bir genel sonucu olarak belirtmek gerekirse Türkçede derecelendirme olgusu sadece sıfatlar ve zarflarla sınırlı değildir; isimlerin de bu olgu içinde bir yeri olduğu görülmektedir. Dolayısıyla ilgili çalışmalarda isimlerin derecelenebilme potansiyelleri de göz önünde bulundurulmalıdır.

**Kaynaklar | References**

- Ata, A. (1996). “Çok” Kelimesinin Kökeni Üzerine. *Türk Dili*. 534. 1310-1314.
- AY= Kaya, C. (1994). *Uygurca Altun Yaruk. Giriş, Metin ve Dizin*. TDK Yay.
- Bolinger, D. (1972). *Degree words*. The Hague: Mouton.
- Constantinescu, C. (2011). *Gradability in the Nominal Domain*. Rijksuniversiteit Leiden. PhD thesis.
- Dinçer, A. (2022). Türkiye Türkçesinde Derece Yükseltici Olarak Kullanılan Uç Sıfatların Yansızlaşması Üzerine. *Prof. Dr. Kerime Üstünova Armağanı*. Efe Akademi Yay.
- Dinçer, A. (2023). Eşitlik mi Aşırılık mı? Gibi ve Kadar Edatlarının Derece Yükseltmedeki Rolü Üzerine. *Prof. Dr. Zeki Kaymaz Armağanı*. Pegem Akademi Yay.
- Dixon, R. M. W. (1982). Where Have All the Adjectives Gone?. *Where Have All the Adjectives Gone and Other Essays in Semantics and Syntax*. 1-62. Berlin-Amsterdam-New York: Mouton.
- Gnutzmann, C. (1975). Some aspects of grading. *English Studies*. 56 (5). 421-433.
- IB= Tekin, T. (2013). *İrk Bitig: Eski Uygurca Fal Kitabı*. TDK Yay.
- KB= Arat, R. R. (1947). *Kutadgu Bilig I. Metin*. TDK Yay.
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri. Şekil Bilgisi*. TDK Yay.
- Mait.= Tekin, Ş. (2019). *Uygurca Metinler II Maytrsim*. TDK Yay.
- Morzycki, M. (2005). Size adjectives and adnominal degree modification. *Proceedings of Semantics and Linguistic Theory (SALT)*. 15. 116-133. NY: CLC Publications.
- Morzycki, M. (2009). Degree modification of gradable nouns: Size adjectives and adnominal degree morphemes. *Natural Language Semantics* 17 (2). 175-203.
- Morzycki, M. (2011). Metalinguistic comparison in an alternative semantics for imprecision. *Natural Language Semantics* 19 (1). 39-86
- Paradis, C. (2000). Reinforcing adjectives: A cognitive semantic perspective on grammaticalization. *Generative theory and corpus studies*. 31. 233-258. Berlin: De Gruyter Mouton.
- Rutland, C. M. C. (2021). *The Lexical Semantics of Gradable Nouns in English*. University of Manchester. PhD thesis.
- Sapir, E. (1944). Grading, a study in semantics. *Philosophy of Science*. 11 (2). 93-116.
- SN= Dilçin, C. (1991). *Mes'ud bin Ahmed Süheyl ü Nev-Bahâr. İnceleme-Metin-Sözlük*.
- ŞT= Kargı Ölmez, Z. (1996). *Ebulgazi Bahadır Han. Şecere-i Terâkime*. Simurg Yay.
- TarS =TDK (1972). *Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü*. TDK Yay.

Tekin, T. (1998). *Orhon Yazıtları*. TDK Yay.

TS = TDK (2005). *Türkçe Sözlük*. TDK Yay.

TUD = <https://v3.tnc.org.tr>

VATEC: <https://vatec2.fkidg1.uni-frankfurt.de/vatecasp/Vatectexte.pdf>